

Milan Polić

Sveučilište u Zagrebu, Učiteljska akademija, Savska 77, HR-10000 Zagreb
milan.polic@pu.t-com.hr

Odgoj i pluralizam

Sažetak

Budući da je, za razliku od manipulacije, moguć samo kao su-djelovanje u slobodi, odgoj se zbiva tamo i jedino se tamo može zbivati gdje se poštuje i razvija osobnost onih koji u odgoju sudjeluju, tj. koji međusobno odgojno djeluju. To upravo znači da je odgoj djelovanje utemeljeno u poštovanju drugog kao drukčijeg, samosvojnog, autonomnog, slobodnog bića. To nadalje znači da je odgoj u biti uvijek odgoj za pluralizam vrijednosti, pretpostavki, vjerovanja, mišljenja, odnosno načine života koje ljudi razvijaju kao svoje i u kojima se očituje njihova osobnost. Ali kao su-djelovanje u slobodi to poštovanje mora biti uzajamno.

Odgajati dakle znači razvijati drugoga kao drukčijega, koji drži do svoje osobnosti, ali koji isto tako drži i do osobnosti drugih ljudi. I to ne samo zato što misli da pravo na vlastitu osobnost mora platiti pravom drugima da budu drukčiji, nego zato što je svjestan da je osobnost u biti moguća tek s različitošću ljudi koji se u svojoj različitosti ipak međusobno uvažavaju i komuniciraju otvarajući kroz tu komunikaciju, baš svojom posebnošću, drugima nove mogućnosti osobnog razvoja. Drugim riječima, odgoj se zbiva tamo i tada gdje se zbiva drugi i drukčiji čovjek kojem je drugi i drukčiji čovjek najveća potreba, te sam biva čovjekom pomažući drugome da to bude.

Ključne riječi

drukčiji čovjek, komunikacija, manipulacija, odgoj, osobnost, pluralizam, sloboda, samosvojnost, su-djelovanje

Tolerancija i pluralizam

Jedna od osnovnih i neupitnih vrijednosti današnjeg svijeta, deklarativno prihvaćena čak i izvan kruga demokratskih zemalja – jest tolerancija. Zašto?

Ako se tolerancija, trpeljivost ili snošljivost može očitovati samo prema onima koji po mišljenju snošljivog subjekta izražavaju ili čine nešto moralno pogrešno, njemu vrijednosno suprotno ili za njega štetno – jer prema onima koji misle i ponašaju se ispravno ili poželjno snošljivost nije ni potrebna – onda tolerancija kao takva pretpostavlja vrijednosnu, spoznajnu i djelatnu različitost. Ako tolerancija nije tek *nemoćno podnošenje* štete (samo zato što ju se ne može spriječiti), ili pak *ignoriranje nemoćnih* (koji unatoč drukčijim vrijednostima ne mogu tolerantnom subjektu nanijeti nikakvo zlo) – nego je, baš naprotiv, dragovoljno podnošenje štete – onda je tolerancija u svojoj osnovi opredjeljenje za pluralizam.

A to opredjeljenje proizlazi iz svijesti da su privredno i civilizacijski razvijena društva izrasla upravo iz različitosti, pa i sukoba vrijednosti, pretpostavki, vjerovanja, mišljenja, odnosno načina života pojedinaca i skupina koji su ta društva stvarali i koji u njima žive. Stoga je tolerancija kao (najviša) vrijednost, s jedne strane, izraz svijesti o postojećim razlikama pa i sukobima u društvu, a s druge strane, upravo prihvaćanje tih razlika i rivalstava različitih spoznaja, vrijednosti, interesa itd. kao normalnog stanja društva.

Institucionalizacijom pluralizma demokratsko se društvo konstituira kao trajno konfliktna zajednica, koja svoje jedinstvo ne gradi na potiskivanju svako-

vrskih razlika, nego na njihovu poticajnom međudjelovanju – i to ne na izbjegavanju sukoba, nego na njihovu produktivnom razrješenju. Jer, dok vrijednosna jednoobraznost i ujednačavanje čovjekova životnog izražavanja vode u opću kulturnu stagnaciju, privredni je, umjetnički, znanstveni ili bilo koji oblik kulturnog i društvenog razvoja uvijek zasnovan na stvaralaštvu koje nije moguće bez slobode i pluralizma. Štoviše, moglo bi se reći da je stvaralaštvo u svojoj biti konfliktno, jer je ono kao proizvodnja novoga nužno u sukobu s postojećim, u koje zadire ne s namjerom da ga sačuva takvo kakvo jest, nego, naprotiv, da ga promijeni na način kojemu se to postojeće opire. Osim toga, stvaralačka su ostvarenja često i međusobno suprotstavljena, jer su pokrenuta različitim vrijednostima što različito smjeraju u budućnost. Tako se u stvaralaštvu sukobljavaju ne samo prošlo i buduće nego u različitim životnim vrijednostima i različito buduće međusobno.

Pluralizam i stvaralaštvo – sukob vrijednosti

Već je 1937. godine, na 9. internacionalnom kongresu u Parizu, u svom izvrsnom izlaganju pod naslovom »Vrednota i stvaralaštvo«, hrvatski filozof Pavao Vuk-Pavlović izrekao misao o nužnoj konfliktnosti stvaralaštva:

»Činjenica, da se stvaralačke namjere ostvaruju rijetko bez trzavica, stavlja nas nužno pred pitanje, da li ljudsko stvaralaštvo unatoč tome, što vrijednosti ostvaruje te tako snagom svojom oblikuje kulturu i povijest, ne stoji ujedno u nekoj protivštini prema ovim ili onim povijesnim tendencijama i snagama, da li im možda ne stoji nekako na putu, da li je, ukratko, tragika stvaralaštva u stvari nužna i neizbježna.« (Vuk-Pavlović, 1937: 6)

»Kako je prema rečenome ostvarenje vrijednosti prirodno vezano na socijalne pokrete, bit će razumljivo, da sve stvaralaštvo, koji s njima živi i u njima djeluje, mora nužno zapasti u sukobe i borbe, kojima se ne dá izbjeći, čim su različiti takvi pokreti nastali te se djelovno razvijaju i šire. Da naime volja za ostvarenjem vrijednosti mora izazvati protivne između sebe povijesne snage, koje će se i pobijati, proizlazi već iz odnosa, u kojemu stoji stvaralaštvo prema pokretima, koje je potaklo. Jer samo se po sebi bez sumnje razumije, da će svako novo stvaralački stečeno vrijednosno iskustvo razbuditi neizbježne napetosti između različitih tokom povijesnoga događanja niknulih pokreta, koji se između sebe baš po tome načelno razlikuju, što im je polazna točka u različitim temeljnim životnim mjerilima.« (Vuk-Pavlović, 1937: 10–11)

»Biti stvaraoцем znači prema tome ujedno biti borcem. A tako će stvaralac i morati da bude spreman dijeliti sudbinu, kakva može da je dosuđena čovjeku borcu.« (Vuk-Pavlović, 1937: 14)

Ako je bit stvaralaštva izvornost, a to znači proizvodnja *novog* i *različitog* od postojećeg, onda je pluralizam u samoj biti stvaralaštva. Ponajprije pluralizam spoznaja (iskustava) i vrijednosti koje stvaralačko djelovanje u cjelini pokreću, a onda i pluralizam društvenih pokreta koji se na tom stvaralaštvu oblikuju. Drugim riječima, stvaralaštvo je nepojmljivo bez različitosti i pluralizma, pa se njihovim zatiranjem nužno zatire i samo stvaralaštvo. Stoga jedino društva koja uspiju stvoriti institucionalni okvir za produktivno razrješenje sukoba vrijednosti na njihovoj pojavnoj razini u filozofiji, umjetnosti, znanosti, politici itd., mogu uživati u plodovima stvaralaštva. Dakako, stvaralaštvo je moguće i postoji čak i u uvjetima ideološke monolitnosti, ali ono je tada krhljavo i nejakao, a kada je i koliko je istinsko stvaralaštvo, a ne tek vrhunska zanatska uvježbanost, tada je i toliko je neizbježno politički subverzivno.

U pluralističkom društvu i pluralističkoj demokraciji, dakle, ne samo da je općeprihvaćeni skup vrijednosti na kojima se zasniva zajednički život minimalan nego i o tom minimalnom skupu vrijednosti – u čijem su središtu ponajprije pravo na razliku i tolerancija – postoji stalan prijemor, neovisno o spoznaji da je jedino na konsenzusu o osnovnim vrijednostima moguća sta-

bilnost konfliktnog društvenog poretka, kakva je i pluralistička demokracija. I baš zato što su pravo na razliku i tolerancija središnje vrijednosti pluralističke zajednice, njihovo važenje ne može biti dovedeno u pitanje, a da to ne bi dovelo u pitanje i samu tu zajednicu.¹ Zato su pluralističke demokracije, koliko razvijenije toliko i osjetljivije na svaki slučaj nepoštivanja tih vrijednosti.

Osobnost i pluralizam

Svakodnevno se u »crnim kronikama« može pročitati da je neko (ne)djelo počinila »nepoznata osoba«. Ali ako je netko nepoznat, kako je moguće znati da je osoba (lice), tj. kako ga je moguće smisljeno nazvati osobom, licem? Osim, dakako, ako osoba može biti bilo tko, pa i ljudska jedinka bez osobnosti, netko sasvim bezličan, bez osobitosti, bez određenih i poznatih osobina. Drugim riječima, moguće je to samo ako je osoba svatko, bilo tko, odnosno *nitko* određen. Zanimljivo je u tom smislu da u francuskom jeziku *personne* = *osoba*, *lice*, ali i *personne* = *itko*, pa onda i *personne* = *nitko*. *Personne* je dakle *itko*, *svatko* i *nitko*.²

S obzirom na prvobitno značenje riječi *personne*, od latinskog *persona* = *glumačka obrazina*, *uloga*³ – iza obrazine zaista može biti više-manje svatko i nitko određen. Ali s hrvatskom riječi *osoba*, ili *lice*, ipak je drukčije. Osoba nije svatko već samim time što je *itko*, bilo tko, odnosno neka ljudska jedinka, individuum. Osoba je tek osobiti, samosvjesni subjekt, »o sebi« postojeće autonomno ljudsko biće, pojedinac izgrađene osobnosti ili, sažeto rečeno, *slobodan čovjek*.⁴ I u tom smislu svaki se pojedinac ne mora ostvariti niti se ostvaruje kao osoba, nego je moguće – i često je nažalost tako – da se ostvari bilo kao divlja samovolja, ili pak lišen svake osobnosti, kao bezlični dio ljudske mase kojom se upravlja izvana.

Ali ono što pluralističku demokraciju kao društveno uređenje razlikuje od društvenih uređenja koja to nisu, upravo je načelno priznavanje osobnosti svakome čovjeku, neovisno o tomu, je li on zaista ili nije osoba. Tako mu se već iz pretpostavke da on to *može biti* priznaje pravo kao da on to *jest*. I ma koliko ta pretpostavka ne samo da ne mora biti točna nego to ona nažalost često i nije, nužna je hoće li se stvoriti pravni okvir i povoljni društveni prostor za razvoj osobnosti. Jer osobe su osobe tek kao osobiti, drukčiji, po nečemu različiti i slobodni pojedinci, a to nesmetano mogu biti tek u pluralističkom društvu, koje prihvaća pa i podržava različitost.

Stoga je suživot osoba upravo kao *osoba*, kao osobitih, različitih i slobodnih ljudi produktivno i dugoročno moguć samo u pluralističkom društvu. A sve što je upereno protiv pluralizma upereno je i protiv čovjekove osobnosti. Zato je osoba svatko i nitko. Pravno i po rođenju svatko, jer to po pretpo-

1

O Popperovu »paradoksu tolerancije« i o tome kako je taj problem prije Poppera postavio i razriješio Pavao Vuk-Pavlović, vidi u mom članku »Paradoks tolerancije – Vuk-Pavlović prije Poppera« (Polić, 1998).

2

Prema: *Francusko-hrvatski Langenscheidtov džepni rječnik* (1972), *Europski rječnik* (1995), *Le dictionnaire du français* (1989). U ovom posljednjem rječniku, *personne* se određuje kao 1. *quelqu'un* (netko), *quiconque* (tkogod,

koji god, svatko, itko), te 2. *nul, aucun, pas un* (nijedan, nitko).

3

O tome vidi npr. u: Bekavac Basić, Madarević, Mederal, 1991.

4

Opširno sam to i etimologijski objasnio u članku »Odgoj i stvaralaštvo« (Polić, 2001).

stavci *može biti*. Stvarno i po rođenju nitko, sve *dok to vlastitim naporom ne postane*. A da bi to uopće mogao postati, potrebni su mu uvjeti kao da to može biti. Potreban mu je ljudski odnos koji ga u tome neće onemogućiti, ili još bolje, koji će ga na to poticati i koji će ga u tome podupirati. Drugim riječima, potreban mu je istinski odgoj.

Osobnost i odgoj

Ali odgoj nije sve ono što ljudi najčešće umišljaju da jest, pa se odgojem naziva čak otvoreno zlostavljanje djeteta, navodno zbog nekog njemu izvanjski pretpostavljenog dobra. Svakodnevno se tako »*red, rad i disciplina*« nude kao odgojna formula koju kao da nisu za svoje geslo uzeli upravo najgori zatiratelji svake osobnosti i pluralizma – isti oni koji su nad ulazima u koncentracijske logore cinično ispisali »*Arbeit macht frei*« (rad oslobađa). Stoga odgoj valja razlučiti od gojidbene manipulacije koja se lažno – jer jedino tako može biti učinkovita! – predstavlja kao odgoj.

I dok je praktički razlučivanje odgoja od manipulacije često složen i zahtjevan posao, budući da se manipulacija nerijetko uspješno predstavlja kao odgoj, na teorijskoj je razini to relativno jednostavno. Manipulaciju, naime, nije teško pojmovno odrediti, a onda se u opreci spram nje može odrediti i odgoj. Manipulacija (*lat.* rukovanje, upravljanje) u odgojnom području jest svaki postupak ili skup postupaka kojima se *razvitak djetetovih moći podređuje interesima* i zahtjevima onih koji nad njime imaju vlast. Drugim riječima, gojidbenom se manipulacijom dijete koristi kao *sredstvo* za ostvarenje nekog njemu izvanjskog cilja, tj. njime se upravlja ne na njegovu dobrobit, nego na dobrobit onih koji njime manipuliraju. A to znači da se manipulacijom nastoji dijete, a onda i odrasla čovjeka zadržati u ovisnosti o manipulatorima, odnosno o njihovim poslodavcima. Da ga se oblikuje⁵ prema interesima i potrebama onih koji njime upravljaju. Oko takvog određenja manipulacije, vjerujem, ne bi trebalo biti nekog većeg spora. A što je s odgojem? *Ako odgoj nije manipulacija, što onda jest?*

Treba li odgoj pojmiti kao nešto bitno različito od manipulacije, valja poći od *biti* manipulacije. Pa ako je u *biti* manipulacije da se djetetom upravlja kao *sredstvom* za ostvarenje nekih njemu unaprijed i *izvanjski postavljenih ciljeva*, onda odgoj upravo to nije i ne smije biti. A to znači da dijete nikada nije sredstvo, nego uvijek krajnji cilj ili *svrha* odgoja. Drugim riječima, djetetove se moći ne razvijaju zbog obavljanja ove ili one društvene funkcije, zbog zadovoljavanja ove ili one društvene potrebe,⁶ zbog interesa ili koristi odgajatelja, zbog interesa partije ili države, zbog zahtjeva Crkve, ili bilo kakvih ideološki postavljenih »viših ciljeva« – nego upravo i ponajprije zbog djeteta samoga, zbog njegove dobrobiti koja, međutim, ne mora biti i nema razloga da bude u suprotnosti s dobrobiti zajednice u kojoj se dijete odgaja, ako je to zajednica slobodnih ljudi koji kao osobe potiču i podržavaju osobnost drugih. Jer, za čovjeka kao društveno biće – a on je utoliko više koliko je kulturno razvijeniji – ništa nije dragocjenije od zajednice koja potiče i podržava razvoj njegovih moći i zadovoljenje njegovih kulturnih potreba. Za čovjeka, pak, osviještenih potreba i razvijene osobnosti najveća su potreba upravo drugi ljudi razvijene osobnosti koji njegovu osobnost podupiru i potiču, kao što on podupire i potiče osobnosti ljudi oko sebe. I da parafraziram Fichtea: biti osoba, biti slobodan čovjek, moguće je samo u slobodnoj zajednici, jer je slobodna zajednica samo zajednica slobodnih ljudi ili zajednica osoba. Ili da parafraziram Marxa: osobnost je svakog

čovjeka, uvjet osobnosti za sve. Evo kako to na jednom od mnogobrojnih mjesta kaže utemeljitelj filozofije odgoja u nas, Pavao Vuk-Pavlović:

»Kao što pojam zajednice traži nužno onaj lica (osobe, op. M. P.) i obrnuto, pa se jedan mimo drugoga ne da misliti, tako i lice i zajednica pripadaju istome krugu i ne daju se nikako odijeliti. Svako je zbiljsko produbljenje lica, svako vrijednosno proširenje njegova jastva u isti mah i obogaćenje, svaki njegov pad, svako njegovo nutarnje osiromašenje ujedno gubitak zajednice: a jednako se nužno mora svako ojačanje ili slabljenje zajednice, u kakovogod smjeru bilo, odraziti u licima. Tako je usko vezano jedno s drugim.« (Vuk-Pavlović, 1996: 84)

Stoga dok odgajatelj nastoji u skladu s djetetovim mogućnostima što prije »postaviti ga na vlastite noge« i njegov razvoj poduprijeti kao samoodređenje novonastajuće osobnosti – dakako, na najvišoj povijesno dosegnutoj razini kulturne zajednice u kojoj odgojno djeluje – dotle manipulatori svih vrsta umjesto samoodređenja djeci nude vodstvo, nameću autoritete i na svaki ih način pokušavaju zadržati u ovisnosti o sebi ili svojim poslodavcima. Pritom, dakako, nastoje što pomnije prikriti pravi smisao svoje djelatnosti, zaogrćući je kojekakvim ideološkim frazama i lažno je predstavljajući kao odgoj. Pa je zbog unapređenja odgoja, u interesu onih koji u njemu istinski *su-djeluju*, da se što odlučnije i jasnije razluči odgoj od manipulacije. A razdjelnica je odgoja i manipulacije upravo odnos prema razvoju djetetove osobnosti. Odgojem se ona potiče i podupire, dok se manipulacijom koči i zatire. Odgoj je emancipacija, svekoliko oslobođenje od svih vrsta ovisnosti i podčinjenosti, dok manipulacija ide za tim da tuđe biće instrumentalizira, da mu oduzme dostojanstvo i vjeru u vlastite mogućnosti, te da ga tako učini sredstvom vlastite samovolje.

Odgoj je *su-djelovanje* zasnovano na uzajamnom poštivanju, na ravnopravnosti i autonomiji sudionika, pa time i prevladavanje prvobitne heteronomije kojoj je dijete podvrgnuto prije negoli se uz pomoć odgajatelja počne razvijati autonomno. Dok je manipulacija jednostrano djelovanje na podčinjavanju drugoga autoritetu i izvanjski postavljenim pravilima, njegovo funkcionalno obrađivanje (ljupkije rečeno: oblikovanje, formiranje), jednom riječju, obezličavanje ili depersonalizacija.

Odgoj za pluralizam i pluralizam u odgoju

Budući da je, za razliku od manipulacije, moguć samo kao *su-djelovanje* u slobodi, odgoj se zbiva tamo – i jedino se tamo može zbivati – gdje se poštuje i razvija osobnost onih koji u odgoju sudjeluju, tj. koji međusobno odgojno djeluju. To upravo znači da je odgoj djelovanje utemeljeno u poštovanju drugog kao drukčijeg, samosvojnog, autonomnog, slobodnog bića. To nadalje znači da je odgoj u biti uvijek odgoj za *pluralizam* vrijednosti, pretpostavki, vjerovanja, mišljenja, odnosno načina života što ih ljudi razvijaju kao svoje i u kojima se očituje njihova osobnost. Ali, kao *su-djelovanje* u slobodi, to poštovanje mora biti *uzajamno*.

Odgajati, dakle, znači razvijati drugoga kao *drukčijega*, koji drži do svoje osobnosti, ali koji isto tako drži i do osobnosti drugih ljudi. I to ne samo

5
Uobičajeno je u pedagogiji govoriti o oblikovanju ili formiranju djeteta.

6
Iza tzv. »društvenih potreba« zapravo se uvijek kriju ponajprije potrebe onih koji su na vlasti, a tek onda su to i opće društvene potrebe, ukoliko se one prve ne mogu zadovoljiti bez zadovoljenja ovih drugih.

zato što misli da pravo na vlastitu osobnost mora platiti pravom drugima da budu drukčiji nego zato što je svjestan da je osobnost u biti moguća tek različitošću ljudi koji se u svojoj različitosti ipak međusobno uvažavaju i komuniciraju otvarajući kroz tu komunikaciju, baš svojom posebnosti, drugima nove mogućnosti osobnog razvitka. Drugim riječima, odgoj se zbiva tamo i tada gdje se zbiva drugi i drukčiji čovjek, kojemu je drugi i drukčiji čovjek najveća potreba, te sam biva čovjekom pomažući drugome da to bude.⁷

Htjeti odgoj za pluralizam i pluralizam u odgoju isto je što i htjeti upravo odgoj, a ne manipulaciju, jer gojidba čovjeka lišena odgojne biti – a to znači: upravo pluralizma bez kojega nema i ne može biti razvoja osobnosti – nikako ne može biti odgoj, čak niti uzgoj koji slijedi i podupire unutrašnju biološku razvojnu danost nekoga bića, nego tek jednoobrazno izvanjsko programiranje ljudskog *očvrsla* (hardwarea) za obavljanje zadanih funkcija.

Pluralizam sam po sebi, dakako, još ne jamči ni slobodu, ni istinski odgoj (koji to ne bi bio samo po imenu), pa niti bilo čiju osobnost, ali samo pluralizmom oni su mogući, pa su kao takvi i mjera pluralizma u društvu. Jer, gdje nikakav odmak od postojećeg nije moguć, tamo ni sloboda, ni odgoj, pa niti osobnost nisu mogući. I upravo je zato pluralizam, ako već ne dovoljan uvjet, ako ne jamstvo, onda svakako pogodna osnova njihova razvoja.

Valjalo bi u tom smislu promišljati i domišljati što znače pokušaji da se institucionalni odgoj sve više standardizira, da se propišu obrasci čak na razini cijelog naroda, umjesto da se sve više diversificira i prilagođuje mogućnostima i potrebama onih koje treba odgojiti.⁸

Filozofija odgoja i pluralizam

Iako se začeci osobnosti (koju nikako ne bi trebalo brkati sa sebičnom samovoljom) javljaju još sa Sokratom, s njegovim unutrašnjim glasom ili *daimonionom* – po kojemu Sokrat istupa ispred dotad neupitnog kolektiviteta kao autonomni i slobodni pojedinac – te s Protagorinom veličanstvenom i povijesno znatno preuranjenom spoznajom (koja se kao takva tada nije mogla održati) da je »čovjek mjera svih stvari«, o pravoj je i potpunoj osobnosti opravdano govoriti tek s Kantom i filozofijom samosvijesti. Jer puna i potpuna osobnost, *o-sebnost*, samosvojnost, vlastitost – moguća je tek sa sviješću o sebi. Stoga je osoba uvijek samosvjesni i samo tako slobodni pojedinac, koji u osobi drugog čovjeka prepoznaje uvjet vlastite slobode (Fichte, Marx), pa je kao slobodan pojedinac moguć samo u slobodnoj zajednici, koja je takva upravo po tome što je zajednica slobodnih pojedinaca.

I kao što Kangrga, tumačeći Hegela, piše:

»... ljubav nije moguća između ljudi koji nisu slobodni. Ljubav je moguća samo među slobodnim ljudima« (Kangrga, 1983: 394),

tako je i zbiljska zajednica moguća samo među slobodnim ljudima. Izvrsno je to pokazao u svojoj knjizi *Ličnost i odgoj* (1932)⁹ Pavao Vuk-Pavlović, koji upravo u jednoj filozofsko-odgojnoj raspravi razlaže ulogu ljubavi i odgoja u razvoju osobe, te odnos osobe i zajednice, naspram kojih postavlja individualitet (neodgojenu samovolju) i kolektivitet (bezličnu ljudsku masu).

Razlikovanje *odgoja* od *manipulacije* tekovina je klasičnog njemačkog idealizma. Tek se s njime po prvi puta ozbiljno otvaraju mogućnosti promišljanja odgoja kroz čovjekovo samoodređenje i osobnost, kao i osnova tog razliko-

vanja. Spoznaja da je čovjek u svojoj biti kulturno biće, da je kultura njegova prava priroda i da je time drugi čovjek upravo kao drukčiji čovjek njegova najveća potreba, tj. da čovjek kao kulturno i slobodno biće ne *služi* i ne treba služiti nikakvim »višim ciljevima«, nego je upravo on u svojoj kulturnoj razvijenosti najviši cilj vlastita djelovanja, omogućila je jasno razgraničenje odgoja od manipulacije.

Dakako, filozofija samosvijesti ne samo da se vremenski podudara nego se i bitno prepliće s razvojem građanske demokracije, u osnovi koje je građanin kao svakim danom sve samosvjesniji pojedinac. On, iako različit od drugih, traži pravo na jednakost u društvu, što zapravo znači pravo na razliku bez straha od diskriminacije, kojoj bi zbog te razlike mogao biti izvrnut. A to znači da se demokracija razvija upravo jačanjem pluralizma i tolerancije kao temeljnih načela društva i države. Za ta je načela trebalo pridobiti sve veći broj ljudi. U duhu tih načela, trebalo je odgojiti nove naraštaje, za što se postojeći odgoj pokazao nedostatnim. Stoga je odgoj trebalo ponovno i iz osnove preispitati. I ne više samo kao sredstvo za ostvarenje ove ili one unaprijed i izvanjski postavljene svrhe – ne samo njegovu učinkovitost na već postavljenom pravcu oblikovanja čovjeka – nego u samoj njegovoj biti, u samom pojmu odgoja, kao što je iznova trebalo propitati i samu bit, tj. pojam čovjeka.

Središnje je Kantovo pitanje: *što je čovjek?* Ali to je središnje pitanje i cjelokupne filozofije nakon njega. A to je pitanje nužno otvorilo i drugo: *što je odgoj?* Jer, pitati se o čovjeku znači pitati se i o načinu njegova oblikovanja. Ako je samoodređenje, ako je sloboda, ako je osobnost ono što čovjeka tek čini čovjekom, ako se čovjek u bitnome oblikuje i iznutra – ma koliko mu kultura pridolazila izvana – onda niti odgoj više ne može biti tek manipulacija. Ma koliko se filozofija još od Platona bavila odgojem, tek s pitanjem o tome što je odgoj, te stavljajući u pitanje sam pojam odgoja, filozofija se spram odgoja počinje odnositi kao *filozofija odgoja*, koja se kroz pitanja o odgoju suočava i s pitanjima o pluralizmu i demokraciji. Zato nije nimalo slučajno da je klasično djelo Johna Deweyja s područja filozofije odgoja nosilo naslov: *Democracy and Education* (1916.), s podnaslovom *An Introduction to the Philosophy of Education*.

7

Prethodna dva odlomka neznatno su prerađeni tekst iz poglavlja »Odgoj za pluralizam i pluralizam u odgoju« moje knjige *K filozofiji odgoja* (Polić, 1993).

8

Kamo, primjerice, vode obrazovna standardizacija (čak na nacionalnoj razini: Hrvatski nacionalni obrazovni standard), prenormirani katalozi znanja, predetaljni programi itd.? Odgojno je npr. potpuno promašena odluka Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa da se ubuduće izbor udžbenika obavlja na razini škole, a ne razrednog odjeljenja. Čemu uopće alternativni udžbenici, ako ih nastavnik ne može izabrati prema svojim sposobnostima i afinitetima, te prema mogućnostima i potrebama djece koju on odgaja i koju upravo on najbolje poznaje? Čak je i izbor na razini razrednog odjeljenja nedostatan da zadovolji različite potrebe djece u skupini, ali je bar prikladan izbor za nastavnika koji će taj udžbenik koristiti kao sred-

stvo odgoja. Izbor, pak, udžbenika na razini škole obična je farsa, jer ni na koji način ne sprječava mešetarenje s udžbenicima, nego ga samo podiže na višu razinu, tj. s razine predmetnih nastavnika na razinu ravnatelja škole, koji će ubuduće moći ugovarati veće poslove s nakladnicima, a istodobno štetiti kvaliteti nastave. Jer loši i neodgovorni nastavnici, koji su trgovali udžbenicima na štetu kvalitete nastave, neće postati bolji samo zato što će provizije eventualno pokupiti netko drugi. No, zato će dobri i predani nastavnici – koji su nastojali izabrati zaista najbolji udžbenik za sebe i svoje učenike – ostati bez te mogućnosti. Dakle, loši će i dalje raditi jednako, ali će zato dobri raditi lošije, ne svojom krivnjom. Ako je trebalo spriječiti mešetarenje s udžbenicima (a trebalo je), onda to jamačno nije pravo rješenje.

9

Vidi Vuk-Pavlović, 1996.

Zašto se upravo sada snažno postavlja pitanje pluralizma u odgoju

Pitanje pluralizma u odgoju otvoreno je, dakle, od samog početka filozofije odgoja kao moderne filozofijske discipline, koja izrasta upravo na pitanju odnosa osobnosti i odgoja. Emancipacijske težnje koje su zahvatile Europu 19. stoljeća, te oslobađanje od svakovrsnih životnih obrazaca što ih je namevalo autoritarno feudalno društvo, zakonomjerno je vodilo u pluralizam i personalizam. Najprije muškarci, a onda i žene; najprije »bijeli«, a onda i »obojeni«; (po)najprije pripadnici velikih, a onda i malih naroda itd. – svi traže da budu priznati kao ravnopravni, bez obzira na osobne razlike i društveni položaj.

Kao misaoni pravac, *personalizam* je snažno prisutan ne samo u filozofiji nego i psihologiji i pedagogiji s kraja 19. i početka 20. stoljeća, ponajprije u Njemačkoj, ali i drugdje. Pored Pavla Vuk-Pavlovića, utemeljitelja filozofije odgoja u nas, svi važniji hrvatski filozofi u prvoj polovici 20. stoljeća koji se bave odgojem, više su ili manje personalistički orijentirani.¹⁰

Totalitarizam – izrastao iz privrednih i društvenih kriza nakon 1. svjetskog rata – u znatnoj je mjeri usporio, a onda na velikom prostoru i potisnuo u ilegalu pluralistička i personalistička nastojanja, ali ih uza sav pritisak nije mogao potpuno uništiti. Naprotiv, jednodimenzionalno je uništilo njega, jer ga je bez slobode lišavalo stvaralaštva, i jer ga je posvuda činilo nesposobnim za takmičenje.

Nakon 2. svjetskog rata, emancipacijski pokreti »obojenih« i žena u zemljama građanske demokracije dobivaju nov zamah, a pokreti mladih krajem šezdesetih godina 20. stoljeća otvaraju pitanja spolnih sloboda i spolnog identiteta. Sve veći broj imigranata iz cijelog svijeta u privredno razvijene zemlje Zapada, postupno dovodi do toga da kulturni pluralizam postaje društvenom činjenicom tih zemalja, što ju valja prihvatiti ili promijeniti. Snažni privredni razvoj i potreba za jeftinom radnom snagom imigranata diktirali su su-život među ljudima najrazličitijih kulturnih navika, kao i toleranciju mnogih razlika. U takvim su okolnostima pluralizam i tolerancija kao životne vrijednosti izrasli gotovo »prirodno« i spontano. Ali ne i bez prijetećih sukoba u društvenoj pozadini, gdje su se mnoge kulturne razlike kroz pola stoljeća nataložile kao nepomirljive proturječnosti. Milijuni slabo ili nikako društveno integriranih imigranata i njihove djece, koji čak ni ne govore jezikom zemlje u kojoj žive, ogroman su problem čak i za površnu svakodnevnu komunikaciju, a kamoli za ozbiljan i produktivan su-život. Iza proklamiranog pluralizma i tolerancije godinama su se taložili (samo)nametnuti separatizam i getoizacija, u osnovi kojih je neprihvatanje i netrpeljivost prema onome što je drukčije i prema onima koji su drukčiji. Ulaskom u Europsku zajednicu većeg broja još ne tako davno ideološki monolitnih zemalja s ogromnom masom relativno jeftine radne snage – a u čijem je stanovništvu, unatoč političkim promjenama, autoritarni mentalni sklop još itekako prisutan – društvene su se proturječnosti multietnički složene Europe dodatno uvećale. Svaka recesija, svaki privredni zastoj ili posruće, svako usporevanje rasta životnog standarda i neispunjavanje (često potpuno nerealnih) očekivanja društveno deprimiranih slojeva – prijeti erupcijom netrpeljivosti i otvorenih sukoba.¹¹

Zapravo, dok se u prvom društvenom planu razvijao su-život razlika, pluralizam i tolerancija, u društvenoj su se pozadini taložili kulturna zatvore-

nost, isključivost, netrpeljivost i želja za uništenjem svega što ne pripada vlastitu kulturnom obrascu. Sada, kada prijeti da nam eksplodira u lice, ta se društvena pozadina više ne može ignorirati. Pluralizam i tolerancija, ma koliko nam stalo do njih, više nisu neupitni. Odgoj je mjesto s kojeg na ta pitanja treba dati dugoročno valjane odgovore. O tome ovisi hoćemo li imati *ikakvu* budućnost.

Navedena djela

- Anić, Vladimir (1991). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Bekavac Basić, Ivan; Mađarević, Jozo; Mederal, Franjo (1991). *Latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dewey, John (1916). *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education*. New York: The MacMillan Company.
- Europski rječnik* (1995). Zagreb: Mozaik knjiga.
- Francusko-hrvatski Langenscheidtov džepni rječnik* (1972). Zagreb: Mladost.
- Kangrga, Milan (1983). *Etika ili revolucija*. Beograd: Nolit.
- Kujundžić, Nedjeljko; Marjanović, Ivan (1991). *Personalistička pedagogija Stjepana Matičevića*. Zagreb: Katehetski salezijanski centar.
- Le dictionnaire du français* (1989). Paris: Hachette.
- Polić, Milan (1993). *K filozofiji odgoja*. Zagreb: Znamen – Institut za pedagojska istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Polić, Milan (1998). »Paradoks tolerancije – Vuk-Pavlović prije Poppera«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 47–48 (1–2/1998), str. 185–194.
- Polić, Milan (2001). »Odgoj i stvaralaštvo«, *Metodički ogledi*, str. 9–17.
- Skok, Petar (1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća. Zagreb: JAZU.
- Šonje, Jure (ur., 2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1937). »Vrednota i stvaralaštvo«, pretisak iz: *Napredak*, god. 78, sv. 7–8, Zagreb: Merkantile (Jutriša i Sedmak).
- Vuk-Pavlović, Pavao (1996). *Filozofija odgoja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Milan Polić

Education and Pluralism

Summary

Since education, unlike manipulation, is possible only as a co-action in freedom, it occurs, and can occur only at the point where educational co-actors' (i.e. those in mutual educational co-acting) personalities are being respected and developed. That implies that the education is an action founded in respecting the Other as different, autonomous and free human being. Furthermore, that figures that the education is essentially always an education for pluralism of values, presuppositions, beliefs, thoughts, ways of life that people develop as their very own and through which they manifest their personalities. But, as the co-action in freedom, that respect has to be mutual.

Therefore, educating means developing the Other as different, as one that respects his own personality, but also respects Others' personalities. And not only because one considers that as a way of paying for the right to his own personality by means of Others' rights to be different, but because of being conscious that the personality is essentially possible only among different people who develop mutual respect exactly through their differences. Through that kind of communication, particularly by their singularity, they render new possibilities of personal development to Others. In other words, education takes place only there and then where other and different human beings occur, and as such have the greatest need for different Others, being themselves the human beings by helping Others to be ones.

Key words

different human, communication, manipulation, education, personality, pluralism, freedom, autonomy, co-action